

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930:[94(477)»16»:929 Хмельницький]

Ю.С. Степанчук

ОСОБЛИВОСТІ ПОГЛЯДІВ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЩОДО ФУНКЦІЙ ЗАГАЛЬНОЇ КОЗАЦЬКОЇ РАДИ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті досліджується роль та значення загальної козацької ради до початку Національно-визвольної війни та сучасна історіографія мотивів небажання Б. Хмельницьким та найближчим його оточенням регулярно скликати загальну козацьку раду для вирішення загальнодержавних справ.

Ключові слова: Б.Хмельницький, загальна козацька рада, старшинська рада, Національно-визвольна війна, сучасні історики.

До середини XVII ст. найвищим органом козацького самоврядування була козацька, або загальна рада. Збиралася вона регулярно у точно визначені строки – 1 січня і 1 жовтня кожного року. Козацька рада збиралася і в інші строки, коли на те була воля «товариства». На радах вирішувалися усі найважливіші питання життя Запорозької Січі: оголошувалася війна і укладався мир, оголошувалися військові походи, каралися злісні злочинці, переділялися поміж куреннями землі, річки, озера, ліси, звірині та рибні лови тощо, обиралася й зміщувалася козацька старшина [1, с. 177].

Кожен козак на раді міг виступати та голосувати. Приймалося рішення, яке вигуками підтримувала більшість. Такі демократичні принципи, у різні історіографічні періоди, по різному оцінювалися вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Наприклад, радянська історіографія посилаючись на визначення Карла Маркса, що Запорозька Січ – це «християнська козацька республіка», возвеличувала козацьку раду як єдину інституцію по реалізації природних прав рядового козацтва.

З початком і розгортанням Національно-визвольної війни, роль та значення загальної козацької ради поступово занепадає. Причини цього, загалом, об'єктивні, з'ясування яких розглядається нижче. Мета означеної статті полягає в тому, щоб на конкретному історіографічному матеріалі показати мотиви небажання Б. Хмельницьким та найближчим його оточенням регулярно скликати загальну козацьку раду та з'ясувати наслідки її усунення від загальнодержавних справ.

Спеціальних досліджень, крім загальних праць Л. Окіншевича [2], присвячених даному питанню, на сьогодні немає. Проте, це питання тісно переплітається з проблемою становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького. Важливий внесок у дослідженні якої зробили сучасні українські історики Смолій В.А., Степанков В.С. [3], Струкевич О.К. [4], Брехуненко В. [5], Горобець В.М. [6], Чухліб Т.В. [7], Мицик Ю. [8] та ін.

Прихід Хмельницького до влади був традиційним. На загальній козацькій раді 19 квітня 1648 р. все Військо Запорозьке одностайно і одногосно визнало його своїм гетьманом [9, с. 59].

Як зазначає літописець, в цей же день, після отримання Хмельницьким гетьманської булави, зібралася «приватна рада» у кошового отамана. Після якої, наказано було знову скликати козаків на загальну раду. Січовикам довели розпорядження Хмельницького і кошового отамана про те, що проти поляків починається війна і скільки війська піде на Україну [9, с. 59]. Понад тридцять тисяч козаків одностайно підтримали ці рішення [10, с. 156].

Отримавши, таким чином, легітимність на гетьманство, Б. Хмельницький, з цього часу, усі справи у відносинах з польською стороною змушений був вирішувати тільки за згодою козацької ради. Безумовно він розумів, в очах козаків гетьман Війська Запорозького має бути лише слухняним виконавцем козацької волі.

Відомий дослідник подій української історії середини XVII століття В. Степанков застерігає від ідеалізації «демократичності» форми правління Запорозької Січі. Демократичний принцип виборності на загальних радах своїх старшин, на його думку, з часом розвинувся у ніким і нічим не обмежене всевладдя (а відтак і свавілля) цих рад. Адже, керівництво «християнської козацької республіки», по суті, було заложником доброї чи злої волі,

хвилинного спалаху позитивних чи негативних емоцій козацького загалу, постійно відчувало загрозу втрати не лише посади, але й життя [11, с. 16].

Про непрості відносини між гетьманами і козацькою радою свідчить французький інженер і картограф Г. Л. де Боплан, «гетьмани дуже строгі, але нічого не чинять без військової ради. Неласка, якої може зазнати гетьман, примушує його бути надзвичайно розважним у військовому поході... Бо коли трапиться йому виявити свою малодушність, то його вбивають як зрадника і відразу ж обирають іншого гетьмана, як я вже це описав. Управляти ними і вести їх у похід – нелегка справа, і нещасний той, хто невдало це зробить. За сімнадцять літ, які я провів у цьому краї, усі, хто займав цю посаду, трагічно закінчили свої дні» [12, с. 67].

У перші місяці Національно-визвольної війни загальна козацька рада продовжувала вважатися головним органом влади Війська Запорозького. Після перемоги під Корсунем у Білій Церкві відбулася загальна рада за участю 20 тис. козаків. Ця рада розглядала питання перемир'я і переговорів з польським урядом. Наступна загальна рада відбулася наприкінці червня 1648 р. в Чигирині. Вона також вирішувала актуальні політичні питання відносин з Польщею та Кримом [13, с. 233].

Джерела свідчать що загальні ради проходили дуже бурхливо та галасливо. Рішення радикально налаштованих учасників ради могло бути не завжди прогнозованим для старшини. Угодницька політика якої у питанні переговорів з Польщею завжди сприймалася вороже. Рядове козацтво вимагало негайного продовження війни з поляками.

Проте, через часту непідконтрольність і непрогнозованість загальна рада стала незручним інструментом санкціонування вироблених заздалегідь рішень. На наявність у старшин міцних асоціацій між загальною радою та соціальним бунтом безпосередньо вказує дослідник О. Струкевич. Він зазначає, що стосовно загальної ради у старшин дуже швидко виробилася чітка орієнтація щодо її невизнання як інструменту прийняття політичних рішень. Даний факт, на його погляд, уже давно був помічений українськими істориками. Зокрема О. Левицький стверджував, що в освічених колах українського суспільства набула поширення думка, що така рада є зло й безлад, і не може здійснити обрання гетьмана в інтересах держави. Дана орієнтація набула сили уже за гетьманування Б. Хмельницького [4, с. 287].

Протягом липня-серпня 1648 р. Б. Хмельницький відмовляється від скликання загальної ради, обмежуючись нарадами зі старшиною. Ще після корсунської перемоги Хмельницький радився тільки зі своєю старшиною та Тугай-беєм з приводу великої кількості взятих полонених [9, с. 73].

На цей новий аспект політичної діяльності гетьман звернув увагу посланців А. Кисіля: «Не так у нас тепер діється, як це було здавна у Війську Запорозькому, бо я з черню не раджуся і з нею не спілкуюся». За свідченням шляхтича Кордиша (28 серпня), полонені козаки повідомили, що тепер з черню Б. Хмельницький ради не має, «чого перед цим не було, бо завжди чернь домагалася того, що з нею радилися, а тепер лише з самою своєю старшиною має раду» [14, с. 19].

Діяльність старшинських рад – окрема сторінка історії Гетьманщини. До складу старшинської ради входили в першу чергу полковники і генеральна старшина. Інколи на ній були присутні сотники і «всі козацькі урядники», «голови сіл і міст». Крип'якевич перелічує понад 20 відомих йому старшинських рад, що провів Б. Хмельницький у період з 1648 по 1657 рік [13, с. 235].

О. Струкевич вважає, що переорієнтація політичної еліти Гетьманщини з загальної ради на раду старшини як провідного суб'єкта прийняття політичних рішень є наслідком природно-історичної закономірності монополізування старшинською елітою влади у суспільстві. Орієнтації на неприйняття загальної ради насамперед формувалися під впливом постійної небезпеки її перетворення у привід до соціального виступу [4, с. 291].

Отже, Б. Хмельницький все рідше звертається до загальної ради як до органу вищої влади в Україні. Він не лише обмежив повноваження, а й узяв курс на її ліквідацію. Хоча, повторимось, формально вся повнота влади належала загальнокозацькій раді. Натомість альтернативою вироблення і прийняття рішень стає більш вузька старшинська рада. До її компетенції входили військово-політичні питання, здійснення адміністративних перетворень, ведення господарських справ, зовнішньополітичні відносини.

Варто відмітити, що і старшинська рада на чолі з гетьманом не стала постійною інституцією вироблення та впровадження у життя тих чи інших рішень і не перетворилася у

політичну форму правління Української держави. Хмельницький прагнув до монархічного правління (спадкового гетьманства).

В останні роки життя він скликав старшинську раду все рідше і не ставив всі питання на її розгляд. Так, переяславський полковник П. Тетеря в серпні 1657 р. скаржився у Москві, що гетьман безконтрольно веде фінансові справи, і вимагав, щоб російські бояри спонукали його «зібрати полковників, осавулів, всю старшину і зробити раду» [13, с. 336].

Як зазначає В. Степанков, з другої половини 1648 р. у політичному розвитку козацької України виразно окреслилася тенденція до відмови від скликання загальної ради й зміцнення прерогатив гетьманської влади. Так, на скликаній козацькій раді під Замостям Б. Хмельницький міг уже заявити: «Панове полковники! Тут на війні мій один голос – усім наказ! До послушенства всі і ждати моїх наказів!» [14, с. 20]

По суті, гетьман зосередив у руках необмежену владу і усвідомлював себе як повноправного володаря козацької держави. Окреслився процес відродження ідеї українського монархізму. Про це збереглося немало свідчень. У 1649 р. російським послом він говорив: «Повелінням Божим останньому серед людей мені велено над Військом Запорозьким і над Білою Руссю у війні сій начальником бути і над ляхами і над Литвою перемогу мати». Послам Речі Посполитої Киселю і Смяровському він прямо заявив у січні 1649 р., що є «єдино властителем і самодержцем» Русі [15, с. 84]. Від підлеглих Хмельницький вимагав відповідного до себе ставлення. Джерела засвідчують, що в жовтні 1653 р. у Чигирині Хмельницький власноручно «вийняв шаблю і порубав черкаського полковника Єська» за неповагу, виявлену до гетьмана [15, с. 68].

Отже, жорстка політика Б. Хмельницького по відношенню до загальної козацької ради, на думку більшості сучасних істориків, мала позитивні наслідки. Незважаючи на значний спротив рядового козацтва та окремих старшин йому вдалося зміцнити гетьманську владу з метою створення незалежної соборної Української держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Тацій В.Я., Рогожин А.Й. Історія держави і права України / В.Я. Тацій, А. Й. Рогожин. – Т. 1. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. - 648 с.
2. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII вв. Ч.1.: Генеральна рада / Л.Окиншевич // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. - К.: Академія Наук, 1929. - Т. 6. – с. 425; Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст. Ч.2.: Рада старшини / Л.Окиншевич // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. - К.: Академія Наук, 1930. - Т. 8. – 352 с.
3. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К.: «Либідь», 1995. – 624 с.; Їх же. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). / В.А. Смолій, В.С. Степанков – К.: «Альтернативи», 1999. – 352 с.; Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) / В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. - № 4. – С. 14-32.
4. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання) / О. К. Струкевич. - К.: НАН України. Ін-т історії України. - 2002. - 532 с.
5. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року / Відп. ред. О.Ю. Мицик. – К.: НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. – 2005. – 368 с.
6. Горобець В.М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимності і стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 / В.М.Горобець. – К.: Інститут історії України, 2001. – 536 с.
7. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Т.В. Чухліб. - Київ – Нью-Йорк, Інститут історії України НАН України, 2003. – 520 с.
8. Мицик Ю. Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети. Кн. 2. / Козацька спадщина / Ю.Мицик. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 184 с.
9. Самійло Величко. Літопис / С. Величко. – К., Академія Наук, 1926. – Т. 1. – 268 с.
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – Львів, видавництво "Світ", 1991. – Т.2. – 391 с.
11. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) / В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. - № 4. – С. 14-32.
12. Боплан Г.Л. Опис України / Г.Л. Боплан. – Львів, 1990. – 467 с.
13. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / І.П. Крип'якевич. – Львів, «Світ», 1990. – 408 с.
14. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) / В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. - № 4. – С. 14-32.

15. Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани України. Легенди, міфи, біографії / О.П. Реєнт, І.А. Коляда. – Харків, «Фоліо», 2007. – 415 с.

Степанчук Ю.С. ОСОБЕННОСТИ ВЗГЛЯДОВ Б.ХМЕЛЬНИЦКОГО НА ФУНКЦИИ ОБЩЕЙ КАЗАЦКОЙ РАДЫ В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье исследуются роль и значение общей казацкой рады до начала Национально-освободительной войны и современная историография мотивов нежелания Б.Хмельницким и его ближайшим окружением систематически собирать общую казацкую раду для решения общегосударственных дел.

Ключевые слова: Б.Хмельницкий, общая казацкая рада, старшинская рада, Национально-освободительная война, современные историки.

Stepanchuk Y.S. THE SPECIAL FEATURES OF B.KHMELNITSKY'S VIEWS ON THE FUNCTIONS OF THE COMMON COSSACK COUNCIL IN MODERN HISTORIOGRAPHY

This article examines the role and importance of the common Cossack Council before the beginning of the National Liberation War and the modern historiography of the reasons why B. Khmelnytskyi and his associates were regularly unwilling to summon the common Cossack Council to negotiate the state affairs.

Key words: B.Khmelnytskyi, the common Cossack Council, the Council of Cossack Senior Officers, the National Liberation War, modern historians.

УДК 94 (477.83. 86)

М.Ю. Дорожинська

**ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ
НАРОДОВСЬКИХ МИСТЕЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ГАЛИЧИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті зроблено аналіз архівних та опублікованих джерел важливих для вивчення діяльності українських народовських мистецьких товариств Галичини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Опрацювавши весь комплекс джерел, що мають відношення до цієї теми, зокрема архівні фонди, спогади, автобіографії, публіцистичні праці, періодичні видання отримуємо різнопланову інформацію про діяльність громадських об'єднань культурно-мистецького спрямування.

Ключові слова: народовські мистецькі товариства, Галичина, джерела.

В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в Галичині починається зародження різноманітних товариств. Важливою і непересічною подією національно-культурного життя стало створення народовських об'єднань у 60-х рр. ХІХ ст. Слід зазначити, що поряд з товариствами національно-культурного, педагогічного напрямку беруть свій початок мистецькі народовські громадські організації, які відіграли важливу роль в культурному житті краю, адже саме завдяки діяльності цих товариств українське народне мистецтво стало доступним широкому загалу громадськості Галичини. Безеречно, їхня праця заслуговує уваги сучасних науковців.

Метою статті є дослідження архівних та опублікованих матеріалів, що розкривають діяльність українських народовських мистецьких товариств, їх зародження і функціонування на теренах Галичини у 60-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. На основі різнопланових джерел зможемо почерпнути більше інформації цінної для реконструкції діяльності мистецьких товариств того часу.

Вивчення обраної теми стало об'єктом багатьох істориків. Окремі аспекти даної проблеми були охарактеризовані у працях С.Чарнецького [1], І.Франка [2] наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Серед українських зарубіжних вчених, яких зацікавила тематика нашого дослідження можна виокремити праці С.Чорнія [3], а із радянських – Д.Ханика [4]. Чимало наукових розвідок про діяльність українських народовських мистецьких товариств Галичини зазначеного періоду написано сучасними науковцями, зокрема Г.Бурдуланюк [5], М.Черепанін [6], Л.Шологон [7]. Однак комплексного розв'язання вона ще не отримала в українській історіографії.